

Henk Vreekamp

Het jaar van
Vivaldi

HEMEL EN AARDE
IN ONZE SEIZOENEN

Henk Vreekamp

Het jaar van Vivaldi

Hemel en aarde in onze seizoenen

© 2016 Uitgeverij Kok/Henk Vreekamp

www.kok.nl

Omslagontwerp: Garage BNO

Foto omslag Matteo Carassale

Boekverzorging ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 435 2587 9

ISBN e-book 978 90 435 2588 6

NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

I		
VIER SEIZOENEN		9
1 Een avond in de Havezathe		11
2 Feest van aarde en hemel		17
3 Antonio Lucio Vivaldi		26
II		
IN DE OCHTEND		35
4 Pasen		37
5 Hooglied		57
6 Beltane		64
III		
VROLIJK DAGLICHT		75
7 Pinksteren		77
8 Ruth en Klaagliederen		82
9 Lammas		87
IV		
AVONDSCHEMERING		93
10 Loofhuttenfeest		95
11 Prediker		104
12 Samhain		107
V		
LANGE NACHTEN		113
13 Kerstfeest		115
14 Ester		129
15 Imbolc		131

VI	
DWARSLIGGERS	141
16 De sabbat	143
17 De dag na de sabbat	149
18 Sabbat voor de seizoenen	155
VII	
IN HET VIJFDE SEIZOEN	165
19 De vogel van God	167
20 Slapen met de bruid	179
21 Een dans van hemel en aarde	190
BRONNEN	205
De sonnetten bij <i>De Vier Jaargetijden</i>	205
Schilders van de seizoenen	207
Over Vivaldi	209
Over <i>De Vier Jaargetijden</i>	210
Over Psalm 19	212
Overige literatuur	213

Over dit boek

In de zomer van 1990 schreef ik *Gedachten over gedenken*. Het boek ging over de Joodse wortels van de christelijke kalender. In een compleet herziene versie komt nu ook de natuurkalender aan bod. In *Het jaar van Vivaldi* krijgen de seizoenen de plaats die ze verdienen.

Dit boek is geschreven met een oor naar *De Vier Jaargetijden* van Antonio Vivaldi. Liever gezegd, tijdens het schrijven luisterde ik met beide oren naar de muziek. Vivaldi was priester en componist. Hij componeerde zowel *De Vier Jaargetijden* als het *Gloria*. De spanning tussen de kalender van de seizoenen en die van de kerk vormt de grondtoon van dit boek. Om deze spanning te verhogen ging ik op zoek naar een *Vijfde Seizoen*.

Meelezers waren Henk van der Ent, vriend voor alle seizoenen, Marjan van Hal, bruggenbouwer tussen kerk en seizoenen, en Marjoleen, levensgezel gedurende tweehonderd seizoenen.

De Sonnetten van *De Vier Jaargetijden* zijn vertaald door Henk van der Ent en Sini Lanni-Brinkerhof. De geciteerde Bijbelteksten zijn doorgaans uit de *Nieuwe Bijbelvertaling*, Uitgeverij NBG, Heerenveen/Katholieke Bijbelstichting, 's-Hertogenbosch, 2004. Het *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk*, bv Liedboek 's-Gravenhage/Zoetermeer, 2013 wordt vermeld als *Liedboek 2013*.

Ik raad aan dit boek te lezen met zo mogelijk alle zintuigen:

Luisterend naar *De Vier Jaargetijden* van Vivaldi

Kijkend naar de schilderijen van Poussin, Crane en Mucha

Ruikend de bloemen en de vruchten van het seizoen

*Voelend de temperatuur van het jaargetijde
Proevend van de pizza Quattro Stagioni*

Henk Vreekamp
Epe, wijnmaand 2015

I

VIER SEIZOENEN

De jaargetijden
verblijden mij
in afwisselende pracht
gelijk de muziek
van Vivaldi

Hans Lambrechts

Een avond in de Havezathe

*De Havezathe.
 Twee lage stoelen bij de open haard.
 De haard, hart van het huis.
 Herinnering aan het altaar.
 Vuur van de haardstede verdringt het opdringende donker.
 Kaarslicht versterkt dit verweer tegen de vallende duisternis.
 Schilderijen aan de wand verbeelden veelkleurig de seizoenen.
 Regendruppels raken ritmisch het vensterglas.
 Een staartklok tikt gestaag de tijd van de middag weg.
 Het is vijf voor vijf.*

Door het vertrek klinkt muziek. Een deel uit de *De Vier Jaargetijden* van Vivaldi. Het middendeel van *L'Inverno*, de winter. The Academy of Ancient Music onder leiding van Christopher Hogwood voert het stuk uit op historische instrumenten. De verleidelijke melodie en het *pizzicato* vioolspel dat de tikkende regen verbeeldt, laten me aangenaam wegdoezelen. Vaag herinner ik me de uitleg die Vivaldi bij deze klanken geeft:

*Bij het vuur zitten, rustig en tevreden,
 buiten betekent geen droge draad aan je lijf.*

De afgelopen middag maakte ik een uitgebreide wandeling door het park rond de Havezathe. Tussen de winterbuien door. Nu geniet ik de weldaad van een dak boven het hoofd. Buiten is de zondvloed, binnen de geborgenheid van de ark. Laat buiten maar komen wat komt en gaan

wat gaat. Met genoegen vlucht ik in tevredenheid, geborgen als in een veilige schelp. Beschermd en beschut voel ik me in de binnenkamer.

Vandaag

Vandaag is het *21 december*. De meest donkere dag van het jaar. Een half uur geleden ging de zon onder. Vanochtend om kwart voor negen was hij opgekomen. Minder dan acht uren liet het grote hemellicht zich achter de wolken zien. Nog geen derde deel van het etmaal. Donkerder kan de dag niet zijn. De kortste dag.

Maar er is natuurlijk helemaal geen kortste dag. Ook deze dag duurt vier-en-twintig uur. Een vol etmaal. Met het woord 'dag' bedoelen we zowel het zonverlichte deel van een etmaal als het etmaal zelf. Dag en nacht *samen* noemen we dag. We kiezen voor de lichtkant in de naam van het etmaal.

Vandaag breekt *de winter* aan. Om precies te zijn over een goed uur, om elf minuten over zes, begint de astronomische winter. Op dat moment staat de zon loodrecht boven de steenbokskeerkring. De zonnewende van midwinter is daar. De zon staat nu stil op zijn dieptepunt. Alsof hij aarzelt, op eigen kracht niet verder kan. Hij moet geholpen worden, het zonnerad moet op gang geduwd. Vier dagen lang. Dan zal het hemellicht over het beslissende keerpunt heen zijn. De onoverwinnelijke zon. Glorierijk op weg naar de lente.

Vandaag is het *zaterdag*. Of nee, eigenlijk al niet meer. Om vijf voor half vijf eindigde voor de Joodse gemeenschap in dit land de sabbat. Op dat moment begon een nieuwe dag, de eerste dag van een nieuwe week. In de synagoge werd ook deze sabbat gelezen uit de vijf boeken van Mozes. Dit keer was de beurt aan het begin van het tweede boek, Exodus. Of zoals de Hebreeuwse naam luidt: *Sjemot*, de namen. Over het begin van de uittocht uit het land van duisternis ging het op deze donkerste sabbat van het jaar.

In de kerk is de vierde zondag van Advent aangebroken. Zondag *Rorate coeli*, 'dauwt, gij hemelen' (Jesaja 45:8). Psalm 19 zal klinken als psalm van de intocht.

Op een lage tafel naast mijn stoel ligt een stapel boeken.

De Bijbel bovenop.

Daaruit lees ik Psalm 19.

Een psalm van David.

De psalm gaat over *de hemel*. Over het uitspansel. Over de dag en de nacht. En over *de zon*, die als een bruidegom uit het bruidsvertrek naar buiten komt en vrolijk als een held zijn hemelpad begint te lopen. Niets, niets blijft verborgen voor zijn gloed.

De psalm gaat vervolgens over de *Thora*. Instructie van de hemel, heilig onderricht voor de mens op aarde. Opnieuw lees ik over licht. Het gebod van de Eeuwige is helder als de zon, is licht voor de ogen.

De psalm vertelt tenslotte over een dienaar van de Eeuwige die zich laat *verlichten*. Door de zon. En door de *Thora*. Een lentemens die eindelijk de winter van zich afschudt.

De psalm verwarmt, verlicht als het haardvuur de duisternis. Ik neem me voor later op de avond Psalm 19 nog eens aandachtig te lezen en te overdenken.

De tijd

Haardvuur, kaarslicht, muziek en psalm doen me peinzen over de tijd. Het mysterie van de tijd. Met een volle agenda gaan we de tijd 'te lijf'. Een lege agenda nodigt uit de tijd 'te doden'. Een 'race tegen de tijd' heet het als we in tijdnood raken. We spreken over 'deadlines' en vergeten dat we geen dood-lijnen, maar 'datelines', datum-lijnen bedoelen. Waar blijft de tijd?

Alles heeft zijn tijd. Alles onder de hemel heeft zijn uur. Tijd bestaat niet 'op zich', als een lege huls die nog gevuld moet worden. Tijd is altijd 'ge vulde' tijd. Het is altijd tijd *van* iets en tijd *voor* iets. Belangrijkste vraag in leven en overleven is sinds oude tijden: zijn we niet te laat om te zaaien, niet te vroeg om te oogsten? Niet te vroeg, niet te laat.

Onze verre voorouders kenden geen klok. Zij moesten nauwkeurig letten op de stand van zon, maan en sterren en op het wisselvallige klimaat waarmee ze te maken hadden. Wanneer moeten we zaaien? Wanneer kunnen we oogsten? Van het goede antwoord op die vragen hing hun bestaan af. Het was eenvoudig een kwestie van leven of dood.

In de loop der eeuwen heeft de mens verschillende manieren ontdekt om de tijd ‘vast te stellen’. We kijken naar de hemel en zien zon, maan en sterren als vertrouwde ijkpunten. We kijken naar de aarde en zien het afwisselende planten- en dierenleven door de seizoenen heen. We kijken op onze uitvinding, de klok. Van zandloper tot atoomklok.

En we ontwerpen kalenders. Het woord ‘kalender’ komt van het Latijnse *Calendae*, in het oude Rome de dag van de nieuwe maan, de eerste dag van de nieuwe maand.

De stand van zon en maan geven de vaste tijden aan. Een ijzeren hemelwet. Maar op aarde is de natuur weerbarstig, gaat haar grillige gang. De aarde gedraagt zich niet altijd naar de gelijkmatige stand van de zon. Klimaat en temperatuur zijn wisselende factoren. Hemellichten en seizoenen op aarde. Om de verhouding tussen die twee gaat het. Kijk naar de hemel. Let op de aarde. Dan zijn de patronen te ontdekken die een kalender mogelijk maken. Met het doel om van te voren te kunnen aflezen wanneer de zaaitijd aanbreekt. Dat raakt het principe van een kalender, de komende tijd te kunnen voor-spellen.

Wat is tijd? “Als niemand het mij vraagt, weet ik het. Als iemand mij vraagt om het uit te leggen, weet ik het niet,” schijnt Augustinus gezegd te hebben. Wanneer we het Albert Einstein vragen, geeft hij zijn beroemd geworden uitleg. Aan de drie dimensies van de ruimte – hoogte, breedte, lengte – voegt hij de tijd toe als vierde dimensie. Tijd is de afstand die het licht aflegt in een bepaald bestek. De ontdekking van Einstein is dat de weg die de lichtdeeltjes afleggen door de ruimte niet recht is maar krom. De lichtdeeltjes vervormen de ruimte. Je mag ook zeggen: de tijd vervormt de ruimte. Tijd en ruimte zijn niet van elkaar los te denken. Die tweedeling behoort tot een verouderd wereldbeeld. We spreken nu van de dynamiek van de ‘tijdruimte’ of van de ‘ruimtetijd’.

Jaargetijden

Opvallend is dat Fransen en Duitsers de seizoenen als vrouwelijk ervaren (*la saison, die Jahreszeit*), maar dat de Nederlandse taal zich op de vlakte houdt met het onzijdige *het* seizoen. Het woord ‘seizoen’ komt van het Latijnse *satio*, het zaaien, het planten. We kijken dus om te be-

ginnen naar de aarde, de akker, het land. Ploegen, zaaien, eggen, oogsten zijn de basishandelingen die de gang van de seizoenen stempelen.

Vanaf de akker kijken we dan naar de hemel, naar de vier bepalende standen van de zon in het jaar. Bij het begin van lente en herfst staat de zon loodrecht boven de evenaar, dag en nacht zijn dan even lang. Dit noemen we de *equinox*, een samenvoeging van het Latijnse *aequus* en *nox*, gelijke nacht (en dag). Bij het begin van de zomer staat de zon loodrecht boven de kreeftskeerking en begin winter loodrecht boven de steenbokskeerkring. Dat is het *solstitium*, het stilstaan van de zon. Zo geldt het althans op het noordelijk halfrond.

Zijn alle seizoenen even lang? De aarde draait niet in een cirkel om de zon, maar in een elliptische baan. Vandaar dat de seizoenen niet even lang zijn. De lente duurt 92.7 dagen, de zomer 93.7, de herfst 89.8 en de winter 89 dagen. De zomer duurt het langst. Een voorkeur voor het licht klinkt hierin door, zou je kunnen zeggen.

Gelet op het gegeven van weer en wind, begint in onze contreien de lente vanouds rond 1 februari, de zomer rond 1 mei, de herfst rond 1 augustus en de winter rond 1 november. Gelet op de stand van de zon, begint de lente rond 21 maart, de zomer rond 21 juni, de herfst rond 21 september en de winter rond 21 december. Deze laatste data vormen het begin van de astronomische jaargetijden. Er is nog een andere telling, de meteorologische. De meteorologische lente begint op 1 maart en eindigt op 31 mei. De afspraak om steeds drie opeenvolgende kalendermaanden tot één seizoen te bestempelen bestaat sinds 1780 en is afkomstig van de Societas Meteorologica Palatina in Mannheim, een van de eerste internationale weerorganisaties.

Oerlagen

*Ik start de filmdocumentaire 'Oerijssel' van Geertjan Lassche.
De twee delen gaan over volksgeloof en streekcultuur in Overijssel.
Zunnewende en Winterwende.*

De naam van de provincie gespeld als *Oerijssel* roept het verleden op. Wat ervaren we nu nog uit de donkere tijden van vóór de kerstening? In

hoeverre zijn oude gebruiken nog aanwezig? Waarom verlangen we heimelijk naar de mystiek van het verleden?

‘Oerijssel’ is een verkenning van het oergeloof. De film neemt de kijker mee naar de tijden van heidendom, bijgeloof, rituelen en een onderstroom van onbehagen: ‘je weet maar nooit.’

Hoofdpersoon is Margje Fikse. Zij groeide op langs de IJssel, ging studeren en werken in Amsterdam en keerde terug naar haar geboorte- grond rond de rivier. Vanuit haar woonplek niet heel ver van de IJssel- oever gaat ze op zoek naar haar wortels, naar oermensen en hun geloof, spokerijen, paasvuren en wonderbomen. In ‘Oerijssel’ zoekt zij contact met mensen die nog dicht bij het verleden staan. Zo is er natuurmens Wim Toorneman, die gefascineerd is door paasvuren. Herman Kamp- man, een verhalenverteller die volksgebruiken levend houdt. Dirk Kok, kenner van de volkscultuur. Boer en wichelroedeloper Wim Roetert. En een dominee die in zijn ambt allerlei pre-christelijke lagen heeft ontdekt.

“Dat heidense geloof, dat oergeloof, is dus niet weg?” vraagt Margje aan de dominee. “De zendeling kan niet bij nul beginnen,” is zijn ant- woord. Wat zit er onder en achter de tijd dat de eerste zendeling onze lage landen binnenkwam? Nee, bij nul beginnen was geen optie. Aan- sluiten bij de bestaande traditie de enige mogelijkheid. Dat gold niet in de laatste plaats de kalender. De kalender van de nomade en de jager, van de visser en de landbouwer.

Sterke behoefte voel ik om te graven. Dwars door de bovenlaag van de christelijke kalender heen, op zoek naar oerlagen. Vandaag stuit ik op zo’n oerlaag: midwinter. Die is er altijd geweest. Voordat Abram geroepen werd uit het Oer van de Chaldeeën. Voordat Boeddha de verlichting vond. Voordat in Israël een profeet optrad. Voordat Jezus werd geboren in Beth- lehem. Voordat Mohammed begon op te treden in Medina.

Wat ik wil bereiken met mijn graverijen? De kalender met christelijke feestdagen doorgraven tot op de oude natuurkalender, zoals die in ons geheugen en onderbewustzijn ligt opgeslagen. Tegelijkertijd de Joodse wortels van die christelijke kalender aanboren. En dan kijken of deze drie bronnen elkaar voeden. Zo ja, hoe dan?

Het oer van de tijd wil ik proeven.

*De lente is begonnen en blij begroeten
alle vogels haar met vrolijk gefluit.*

Dit boek gaat over de muziek en de sonnetten van *De Vier Jaargetijden* van Antonio Vivaldi. Deze priester en componist schreef zowel *De Vier Jaargetijden* als het *Gloria*. De spanning tussen de kalender van de seizoenen en die van de kerk vormt de grondtoon van dit boek. Om deze spanning te verhogen ging de schrijver op zoek naar een *Vijfde Seizoen*.

In de zomer van 1990 schreef de auteur *Gedachten over gedenken*. Het boek ging over de Joodse wortels van de christelijke kalender. In een compleet herziene versie komt nu ook de natuurkalender aan bod. In *Het jaar van Vivaldi* krijgen de seizoenen de plaats die ze verdienen. Oude namen als *Imbolc* en *Samhain* doen weer mee. Ook klinkt de inhoud van bijbelse boekjes als *Hooglied* en *Ester*. En dan is er de dwarsligger, de *sabbat* voor de seizoenen.

Het nieuwe 'Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk' uit 2013 speelt een belangrijke rol in dit boek als het gaat om de seizoenen in de christelijke traditie.

Dr. Henk Vreekamp (1943-2016) was van 1971 tot 1984 hervormd predikant op de Veluwe, en van 1984 tot 2002 predikant voor Kerk en Israël. Hij publiceerde talrijke boeken en artikelen, waaronder *Zwijgen bij volle maan* en *Als Freyja zich laat zien*.

uitgeverij

K O K